

magyarul :

A pár cigány maradt csak itt,
ezek most tovább húzták :
s Rákóczi népét, harcait
éltették tüzes nóták . . .

Az osztrák Lenau nem megrovó értelemben nevezte Rákóczit rebellisnek, erről egész élete, minden műve meggyőz. Mi értelme volt akkor a magyar fordításban ezt az elnevezést elhagyni? De a magyar vonatkozású versek fordítása más tekintetben sem szerencsés. A fordító itt is nem helyeseltető módon használja a félmultat, sőt — ami ennél nagyobb hiba — a sortöltő és magyartalan

»ő« névmást, azután az ilyen szavakat és kifejezéseket : »élv«, »futamnak a hangok«, »rezg«, »nemesfi«, »dübög a folyó«, »resvedt«, »gazfi« és »leüledének«, olyan értelemben, hogy : leültek.

Mégis, a magyar Lenau kötet jellegét nem ezek a hibák adják meg, hanem az az egyseges benyomás, amit a kötet olvasója annak elolvasása után magában megőriz. Kultúrpolitikánk egyik újabb sikere ez a könyv, mely lehetővé tette, hogy a magyar közönség széles rétegei találkozzanak a németnyelvű líra egyik legkiválóbb képviselőjével, Nikolaus Lenauval.

Szobotka Tibor

BESSENYEI GYÖRGY VÁLOGATOTT MŰVEI

Sajtó alá rendezte és a bevezetést írta Szauder József. Magyar Klasszikusok. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1953.

Bessenyei az a klasszikusunk, akinek eddig soha nem jutott hely a klasszikusok díszes sorozataiban. Művei egyrésze még ma is kéziratban van, másik részét több, mint másfélszáz éves, igen nehezen hozzáférhető kiadások őrzik, s a modern kiadásban megjelent harmadik részhez sem könnyű ma már hozzájutni. (Jellemző példaként említem, hogy a több, mint 30 000 kötetes kecskeméti megyei könyvtárból olyan fontos művei hiányoznak, mint a Magyarország, A magyar néző és a Tariménes.) Ezért a megszokottnál teljesebb értelemben mondhatjuk, hogy a válogatott művek most megjelent kötete hézagpótló.

Irodalomtudományunk a múltban sem hanyágolta ugyan el Bessenyeit, de művei olvasásától inkább elriasztott, mint kedvet ébresztett hozzá. A pozitívisták jóformán csak művei külföldi forrásait nyomozták, s ezzel mintegy elszigetelték attól, amivel való kapcsolata által a szélesebb közönségben érdeklődést ébreszthetett volna, kora magyar valóságától. A szellemtörténészek, amellyel, hogy ezt az elszigetelést megőrizték, inkább csak Bessenyei egyéniségét tartották figyelemre méltónak, megalkotván belőle a »bihari remetec« misztikus szimbólumát. Bessenyei műveivel szemben mindkét oldalon egészen a lekicsinylésig menő hangot engedtek meg maguknak irodalomtörténészeink. Pintér ezt írta : » . . . verses munkáinak olvasásához a tudós türelme szükséges.« A magyar irodalomtörténet kézikönyve, 1942-i kétkötetes kiadás, I. 448.) Szerb Antal így nyilatkozott : » . . . amit írt, nem egészen érdemtelen feledésbe süllyedt.« (Magyar Irodalomtörténet, 1943-i kiadás, 201.)

A legutóbbi időben megjelent Bessenyeivel foglalkozó könyvek (Gálos Rezső életrajza és

Szauder József kisebb monográfiája) legjelentősebb újítása az, hogy Bessenyeit nem a külföldi hatások, hanem a magyarországi politikai-társadalmi élet felől közelítik meg. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy tagadják a hatásokat, eredetinek kiáltják ki a fordításokat és átdolgozásokat. Azt jelenti csak, hogy nem elégszenek meg a hatások kiderítésével, hanem azt is igyekeznek megmutatni, miért fordult Bessenyei azok felé az eszmék, írók, művek felé, amelyek felé fordult, mi és hogyan készítette erre, s a hatásokat hogyan módosította, s milyen hazai szükségletek kielégítésére fordította. Úgy jártak el, ahogy Lukács György tanácsolta az Irodalomtörténeti Társaság elnöki székfoglaló beszédében : »Az összehasonlító irodalomtörténetnek . . . azt is kell látnia, hogy minden igazi irodalmi jelenségnek, legyen az író, irány vagy műfaj, alapja a hazai társadalmi szükséglet, Magyarország akkori gazdasági szerkezete, társadalmának fejlődési iránya, osztálytagozódása stb. Csakis ezek magyarázhatják meg, hogy valamely külföldi irány vagy író Magyarországon kire, miért és hogyan hatott.« (It 1949, 8.)

A Lukácstól felvetett s fentebb idézett szempont nemcsak Bessenyei egész életműve megértésében és megítélésében bizonyult hasznosnak, hanem egyes művek értelmezésében is. S most, a szélesebb közönség igényével készült válogatott művek jelentőségének felmérésénél, számunkra ez különösen fontos. Mert — hogy egy példát vegyünk — ha az olvasó Ágis tragédiájáról csak annyit tud meg, hogy az ókori Spártában játszódik, közben feldolgozták külföldön a felvilágosodás korában, s Bessenyei vagy egy ilyen feldolgozást, vagy Plutarchost használta forrás-

ként, nem nagy érdeklődéssel fog bele olvasásába. De ha azt mutatják meg neki, hogy a spártai osztályharc kereteiben a magyarországi osztrályharc problémáit veti fel a költő, hogy azért csapott le az olvasmányai-ból adódó sok téma közül épp erre, mert ebben a maga, nemzete legfontosabb kérdései kifejezésének lehetőségét látta, egyszerre felébred benne az érdeklődés, amely a legközvetlenebb, a hazai hagyománynak, a jelenben is tovább élő és ható történelemnek szól.

Szauder József bevezetése igen alkalmas arra, hogy felkeltse, válogatása pedig, hogy kielégítse az olvasó Bessenyei művei iránti érdeklődését. A bevezetésben általános áttekintést ad Bessenyei életéről és műveiről, s azokat a műveket, amelyek a kötetben helyet foglalnak, részletesebben, alaposabban is elemzi. Mivel ezek a művek amúgyis Bessenyei legjelentősebb alkotásai, részletes elemzésük nemcsak a kötet sajátos szempontjából, hanem Bessenyei írói arcképe legjellemzőbb vonásai kidomborítása érdekében is szükséges.

Nem célom, hogy a kötetet vagy akár csak a bevezetést aprólékos részleteséggel ismer-tessem. A bevezetésnek csak azokkal a fontos részeivel foglalkozom, amelyek a kötetben helyet foglaló művekre vonatkoznak. Itt is főként arra töreksem, hogy Szauder vezető s a köztudatban élő Bessenyei-ekkel szemben újszerű szempontját, az egyes művek magyarországi helyzetét, eseményekkel való kapcsolatát megmutassam.

Szauder Bessenyei fellépését, a magyar felvilágosodás kezdetét a XVIII. század ötvenes-hatvanas éveinek parasztfelkeléseihez és az ezek következtében az udvar és nemesség között — főként az 1764-i országgyűlésen — kiéleződő ellentétekhez kapcsolja. Ezekben az eseményekben már a magyar felvilágosodás későbbi problematikája tárul fel: a feudalizmus elleni és a nemzeti függetlenségért való harc szükségessége. A kétféle harc még nem egy fronton folyik, a haza és a haladás hívei gyakran még ellenségei egymásnak: ebből származnak a magyar felvilágosodás sajátos nehézségei, tisztázatlanságai. Az út mégis 1848 felé tárult fel.

Bessenyei első nagyjelentőségű, e kötetben is helyet foglaló műve az *Ágis tragédiája*. Két problémát vet fel benne Bessenyei: a jobbágyvédelemét és az uralkodóval szemben való bizalmatlanságát. Az utóbbi kérdés felvetését különösen erőteljessé teszi az, hogy Bessenyei Mária Teréziának ajánlotta művét. Ajánló levelében ilyeneket írt: »A Bécs alatt fekvő nemzeteknek legfájdalmasabb sebjeiket okozza talán az, hogy a királyné pálcája, melvtől vezéreltetnek, belső részeikben mindenkor nem hathat. E pálcának az igazságtól kellene vezéreltetni: már pedig semmi az halandók számára oly hirtelen nem olvad,

mint az igazság...« Mint már előző tragédiáiban is, itt is a gaz tanácsadókat okolja Bessenyei azért, hogy hamissággá válik az igazság, mire az uralkodó fölébe jut. Szauder ezzel kapcsolatban utal arra, hogy a gonosz tanácsosok elítélésének motívuma általános volt a felvilágosodás irodalmában. Hozzátehetjük ehhez azt is, hogy az udvarral szembenálló magyar nemesség egy olyan illúziójának adott itt hangot Bessenyei, amely hosszú időn át, még Petőfi egyik versében is visszhangzik. (V. ö. V. Ferdinándhoz c. versével!) Szauder Ágis tragikus sorsát abból eredezteti, hogy »egyformán szembenáll az uralkodóval, bár királytisztelő és a gazdagokkal, bár közülük való. Olvan jobbjágyvédelmet akar, mely mind a királyi adóktól, mind a főnemesek terheftől megkíméli a népet.« Ez a magyarázat igen tetszetős, de azt hiszem, túlzott. A tragédiából kitetszően Bessenyei nem mutatta meg, legfeljebb célzást tett rá, hogy a jobbjágyosság a királyi adók és a nemesi szolgáltatások kettős malomköve közt őrlődik. Ágis — ahogy Bessenyei ábrázolja — nem azért bukik el, mert a király által végül is teljesített követeléseknél többet akar, hanem azért, mert az udvar Agezilous-féle rágalma-zói ellen hátran és nyíltan felemeli a szavát. (L. — többek között — a negyedik játék ötödik jelenését!)

Ágis tragédiája eszmei mondanivalójának elemzésében is jelentős szerepet kaphat, hogy a mű milyen mértékben függ forrásától. Az irodalomtörténeti köztudat egy ismeretlen francia dráma több-kevesebb szabadsággal való fordításának tartja, melybe a költő — mint egy helven maga említi — eredeti részeket is iktatott. E mellett a felfogás mellett foglalt állást Gálos Rezső is Bessenyei-életrajzában. Jó lett volna, ha a jegyzetben Szauder kitért volna rá, miért nem fogadja el Gálos véleményét, miért tartja forrásnak Plutarchost, amelyből természetesen egészen szabadon kellett megalkotnia Bessenyeinek drámáját. Véleményünk szerint a tragédia szerkezeti-formai megoldásának a francia klasszikus drámával való rokonsága és a tanácsosok elítélésének a francia felvilágosodott irodalomban is általános motívuma arra enged következtetni, hogy a francia példakép lehetőségét nem zárhatjuk ki, ha nem is beszélhetünk forrásról vagy átdolgozásról.

Ágis tragédiája csak eszmeileg kapcsolódott a kor Magyarországnak problémáihoz, talán azért is maradt olvan nagy mértékben elvont, eszmei. A második alkotó korszak nagy művei: A filozófus, Magvarság, A magyar néző és a Jámhor szándék épp azzal emelkednek túl rajta, hogy ezekben már konkrét kapcsolatot talál Bessenyei a magyar valósággal: ábrázolja, s gyakorlatilag igyekszik beleavatkozni sorsa formálásába. Mikor ezeket a műveket írta, már nem volt testőr.

A protestánsok ügyvivőjeként szoros kapcsolatba került hazájával, ha Bécsben élt is. Többször hazatagoztott Pestre s Beleznay Pest mellett kastélyában, a pesti írőkkel baráti kapcsolatba került. S míg ilyenformán mind több szál kapcsolta hazájához, szemé előtt, épp az általa képviselt protestánsok között zajlott a régi és új, a maradiság és a haladás szenvedélyes csatája, a kultúra terén, az 1777-ben kiadott Katio Educationisszal kapcsolatban. A társadalmi haladást keresztező nemzeti függetlenségi törekvés miatt a szembenálló felek egyike sem képviselhette a teljes igazságot, nem képviselte Bessenyei sem. Ő azonban műveiben mintegy továbbgondolta a felvetődött problémákat, s neki, mint Szauder írja: »osztálykorlátai között sikerült összekapcsolnia a nemzetállam kialakításához nélkülözhetetlen nemzeti nyelv programját a polgarosult irodalmak haladó világnézeti tartalmainak ismertetésével.«

A *filozófus* kétirányú bírálatot tartalmaz. Az előbb említett harc szembenálló feleit tekintve — mind a Bécshez húzó előkelők, mind a maradi debreceniek megkapják benne a magukét. A Bessenyeit képviselő Parménion a nagyúri társaság és Pontyi között áll. Szauder igen alaposan elemzi alakját. Megmutatja, hogy ismeretelmélete, történet-filozófiája és etikája teljesen a felvilágosodásé. Megmutatja azt is, hogy etikája, erkölcsé biztos és erős, ismeretelmélete és történet-filozófiája ugyanazokat a korlátokat mutatja, mint Bessenyeié. Épp filozófiájának új tartalma emeli őt a másik »filozófus«, az unatkozó és szeszélyes nemeskisasszony, Szioalisz fölé. Szauder azonban igen finom érzékkel azt is megmutatja, hogy Parménionnak s rajta keresztül magának Bessenyeinek is kijut a gúnyból, mert bizonyos mértékig ő is a szalonvilág gáláns alakjai közé tartozik. Részletesen elemzi Pontyi összetett alakját is, ramutat tipikus vonásaira s arra, hogy a patriarkális népiesség és a reformkor írói hogyan támasztották fel újra és újra figuráját, idők haladtával hogyan vetközte le mindjobban Bessenyeinél még meglévő pozitív vonásait, s hogyan vált Petőfi korára Pató Pállá.

A magyar valósághoz való hazatalálás útján a kultúrpolitikai röpiratok jelzik a legmagasabb pontot. Esméileg azért, mert Bessenyei ezekben nyújt legátfogóbb és legkonkrétabb programot, formailag azért, mert a pontos és tömöri kifejezést, a közérthetőséget és a tettekhez hívó érzelmi bátást ezekben egyesíti legtökéletesebben.

A *Magyarságot* Zrínyi Áfiumával veti egybe Szauder. Megállapítja, hogy a két nagy röpirat érvelésének módja hasonló. »A belső változások szükségszerűségét mint kényszerűséget állítják a nemzet elé, és azt a belső vál-

toztatást, megújulást a magyar nemzet fennmaradásával, az európai népek közötti helyének betöltésével kotik össze.« A röpirat további elemzése során két fontos megállapításra jut Szauder. Egyik az, hogy Bessenyei az »egész nemzet« fogalmába a parasztokat is beleérti, másik, hogy megmutatja a nemzet és nyelv szoros kapcsolatát. Ez utóbbi igen jó cafolat a Habsburg-barát polgári történetírás ama allítására, hogy a Magyarországon »érvényesülő felvilágosult nemzetfogalom szerint a nyelvet nem tekintették a nemzet ismérvének.

A *magyar nézőt és A holmi* című tanulmánygyűjteményt, amelyből a kötet 35 lapnyi szemelvényt közöl, rövidebben ismerteti Szauder. A magyar nézőből a profán irodalom megteremtésének szükségességét emeli ki, A holmi ismertetése kapcsán főként Bessenyei materializmus felé közeledő deizmusára és parasztszemléletének korlátaira mutat rá. De ugyanebben a műben olyan gondolatokra is felhívja a figyelmet, amelyekben túljut Bessenyei a Magyarság eszméin: a hazafiság szép megfogalmazására, a nemzeti függetlenség iránti vágy — igaz, még elég burkolt — kifejezésére és a tudós társaság, az Akadémia megalapításának szándékára.

A *Jámor szándék*, amelyben az Akadémia felállításának tervét rendszeresen kifejti, bécsi korszaka utolsó műve. (Azok közül is utolsó, melyek életében nyomtatásban megjelentek.) Ennek írása idején már egyedül áll. Protestáns hitfeleivel összekülönbözött, a királyné, aki kedvéért, kegyei megtartásáért katolizált, meghalt. Magára maradva, tervével a főrendekhez fordult. Most jutott el ahhoz a későbbi írótól is oly sokszor s mind reménytelenebbül hangoztatott felfogáshoz, hogy új irodalmunknak a köznemes-séghez, a »középrendű« közönséghez kell ugyan szólnia, de támogatóul a főnemességet kell megnyernie. Pórbalkozása visszhangtalan maradt, műve megírásakor meg sem jelent. Révai Miklós adta ki az 1790-i felbuzdulás idején, akkor is sikertelenül. Mégis Bessenyeinek ez a műve ért el legtöbb konkrét hatást: 1825-ben elővették, s felhasználták az Akadémia megalapításához. Az előző röpiratok vitázó, érzelmi színezetével szemben a Jámor szándék érdemét felépítésének rendszerességében, célkitűzése pontoságában, érvei logikájában látja Szauder. A mű egyik nagyszerű megállapításaként emeli ki a társadalommal együtt változó tudományról és a tudománnyal együtt változó nyelvről szólót. Bessenyei érveit elemmezve a következő fontos megállapításra jut: Bessenyei azzal, hogy a tudományt nemzeti nyelven akarja művelni, törekvései demokratizmusát mutatja meg, azzal pedig, hogy a tudományok és kézi mesterségek a nyelvvel kapcsolatos fejlődését hangsúlyozza, pro-

grammja nyelvművelésen túlmutató, nagyobb méreteit fejezi ki.

Bessenyei bihari remeteségének első szakaszát nem mutatja Szauder olyan elzártnak, amilyenként az irodalmi köztudatban él. Résztvesz a megye politikai életében, bejár Varadra, találkozik Kazinczyval és Szentjóni Szabóval is. Az igazi elszigetelődés számára is — mint egész akkori irodalmunk számára — a Martinovicsékat eltemető 1795-tel kezdődik. Bessenyei ezentúl kevesebbet szerepel a közéletben, s ezentúl jobban asszimilálódik a vidéki nemesi életformához.

De csak mint ember, nem mint író. A 90-es évek végén és az 1800-as évek elején egymásután írja előző korszakai termésével vetekedő nagy műveit. A kötet ezek közül A természet világából, A bihari remetéből és a Tariménésből közöl részleteket.

Ezek a művek már nem az élet sodrában keletkeztek, inkább összegező jellegűek. De így is sok új szemléleti, élményi anyag jelenik meg bennük, olyan szemlélet és élmény, mellyel a bihari tartózkodás, a »magány« ajándékozta meg az író. A *természet világa* a kötetben is, a bevezetésben is kellőképpen kidomborított legérdekesebb részei: egy nagyszerű természetleírás, néhány léha nemes (Kunkoródi, Hasádi, Venedoszi, Tergenyédi) rajza és a tolyóparton heverésző kaifer boldogságával szembeállított, rendkívül találoán és szuggesztíven bemutatott jobbagnyomor.

A *bihari remetéből* közölt részletekből kitűnik, hogy ez Bessenyei filozófiai tartalmú művei közül a legértetesebb, stílusát tekintve a legkevésbé csapongó, legjobban olvasható. Szauder a bevezetés idevágó részében nagyszerűen foglalja össze legtöbb gondolatait: »a lélek nem más, mint az anyag értelme, gondolkodása«, »az igazi megismerés alapja az érzékelés, a tapasztalás«, »küzdeni kell minden kézen kapott, hagyományos tanítással«, »az ellentétek, a szüntelen való mozgás tartják a világot«, »az ellentmondások szükségesegek, hogy a világ egyensúlyban maradjon«, »mindennek, természetnek és társadalomnak egyaránt újulnia kell«. Ezeknek a gondolatoknak csak a felvetése is meggyőzhet bennünket, hogy Bessenyei ezzel a művével »a modern filozófiai gondolkodást« vezet be irodalmunkba, hogy joggal írhatta műve végén: »Soha magyarul nyomatott írással még ily formában okoskodni nem kívántak«.

A kötetben helyet foglaló utolsó mű a *Tariménés utazása*. 120 lapnyi terjedelemben a regény lényegét kapjuk. Az egyes részek kiválasztása olyan szerencsés, hogy nemcsak eszmeileg, de az alakokat és a cselekményt tekintve is szinte teljesnek érezhetjük a szemlélvények-nyújtotta képet.

A bevezetésben Szauder a mű gazdag eszmei mondanivalójából először az osztálytársá-

dalom kirakades szájából hangzó kritikáját emeli ki. Csokonai hasonló helyeire utal vele kapcsolatban. De azt is igen helyesen mutatja meg, hogy Bessenyei tudja, nincs visszatérés az ős állapotokhoz. Ez igen lényeges, s véleményem szerint gazdagabban is dokumentálhatta volna, nemcsak a kirakades további élete folyására való utalással. (Bessenyei sok helyen ír róla, hogy a jelen hibái ellenére is jobb a multnál. Magában a regényben is többször derül rá fény, hogy a kirakadesnak igaza van ugyan a totoposzi állapotok bírálatában, de nincs igaza a kirakaduhui állapotok dicséretében.)

A kirakades bírálata az osztálytársadalom ellen irányult. A mű további részében — az országgyűlés bemutatásával — a feudális állapotot bírálja és hibáit javítja Bessenyei. A társadalmi szerződésen alapuló alkotmányos monarchia, a már az Agisban felvetett jobbagyvédelem és főként az antiklerikalizmus eszméi mutatkoznak itt meg. Tehát nincs itt szó a feudalizmus megszüntetéséről, csupán kirívó hibái korlátozásáról, megjavításáról. A klerikalizmus elleni támadás azonban igen erőteljes, későbbi irodalmunkban is alig találhatjuk párját.

A következő részben — a Totoposz és Jajgádia közti háborúval kapcsolatban — a nemzeti szabadság és a gyarmati elnyomás problémái kerülnek elő. Jajgádia ugyan az események rendjében Poroszországnak felel meg, a jajgádiaiak aggodalmában azonban, hogy Totoposz fennhatósága alá kerülnek, a gyarmati sorba süllyesztett Magyarország helyzetét írja le Bessenyei. Szauder a bevezetésben igen szép részleteket idéz ennek megmutatására, én megkísérlem a mű alapján összefoglalni, milyen jelenségekben látja Bessenyei a gyarmati sorsot: a nemzetet kiforgatják szokásaiból, életmódjából, erkölcséből, nyelvéből, öltözetéből, vallásából; adóját idegen országba viszik, azt gazdagítják vele; neve sem szerepel a nemzetek közt; előkelőbbjei az idegen elnyomókhoz pártolnak, átveszik nyelvüket, hozzájuk költöznek, lányaikkal házasodnak össze, lenéznek, megvetik saját fajtájukat; a nemzet véres belső háborúba bonyolódik; idegenből és idegenek igazgatják az országot; ipara, kereskedelme nem fejlődhet, szabad vadászterület az idegen ipar és kereskedelem kizsákmányolásának. Nincs sok helye irodalmunknak, ahol ilyen kevés szóval ilyen sokat mondtak volna Habsburg-rabságban töltött évszázadaink keserűségéről.

A Tariménés eszméit igen alaposan elemzi Szauder a bevezetésben. Kár, hogy az alakok elemzésében nem mélyed el. Bessenyei jellemzése persze még kezdetleges, de az alakok kulcsszerűsége is hozzásegít ahhoz, hogy ábrázolásuk módját, a jelképi jelleg és a tipikus vonások arányát megpróbáljuk felmérni.

Amennyit Kukumedóniásról mond, mutatja, hogy lennének meglátásai ezen a téren is.

Az említett főműveken, ill. a belőlük vett szemelvényeken kívül helyet kapott még a kötetben Bessenyei három verse és egy levele. A versek közül kettő (A Tiszának reggeli gyönyörűsége és a Bécs 6. márti 1777.9 órákor reggel) a leíró Bessenyei dicsérei, a harmadik vers (Bessenyei György báró Orczy-nak) és a Kazinczyhoz írt levél életrajzi anyaga miatt érdekes.

Talán indokolatlan, hogy végére hagytam, de külön szeretném kiemelni azt, amit Szauder Bessenyei egyes művei stílusáról ír. Ha Bessenyei általában mostohagyermek volt irodalmunknak, stílusa különösképpen azzá tette. Kazinczy tudvalegden nem szeretete stílusát, s a nyomán támadt nyelvújítás elidegenítette írónk stíluseszmenyét az övétől. Irodalomtörténészeink sem igen tudtak mit kezdeni stílusával. Pintér pl. ezt írja róla: »Ódon, magyarsággal verselt... Íróink látták, hogy műveiben új stílus alakul ki. (1942-i kétkötetes kiadás, I. 443.) Az ódon és az új szót én húztam alá. Pintér ítéletének ellentmondása ezúttal nemcsak rá jellemző. Bessenyei stílusa csakugyan ódon is, új is egyszerre. Új, hiszen tudatosan törekszik erre, tudatosan határolja el magát stílusban is a régi magyar irodalom »Ferenc deákjaitól«. De ódon is, mert nyelvünk népies és régies fzeivel sokkal kevésbé szakít, mint Kazinczy s főként az utána következők.

Nagyobb távlatokba ugyan nem állítja Szauder Bessenyei stílusát, egyes művei nyelvéről azonban sok finom, találó észrevétele van. Helyesen állapítja meg, hogy pályakezdő művei közül a leíró versek stílusukban is tökéletesebbek, mint a tragédiák. Ezek legkiválóbbjában, az Ágisban is csak némi szándék, törekvés fedezhető fel a drámai dialógus kialakítására, amazok viszont a reális látást pontos, árnyalatokat is kifejező stílussal egyesítik. Költeményei régi énekhagyománytól elszakadt szövegvers jellegében s a költő a fogalmak meghatározásával sokat bibelődő, gondolkodó voltában látja Szauder ennek okát. A filozófusban megjelenő szatirikusan használt »stíluseszmenyek« (az udvarbíró és az ügyvéd levele) közismertek, Szauder ezek elemzésében nem hoz újat. A Magyarság stílusában a többes első és egyes második személyű igealakok használatát, az ebből támadt közvetlen és vitakozó hangot és a szenvedélyességet emeli ki. Nem tudjuk, nem járnánk-e jó nyomon, ha a hitvitázó irodalom hasonló stílusfordulatai a és hasonló szenvedélyességére (gúnyol, szid, kinevet, oktat — sorolja Szauder) utalnánk. A magyar néző és a holmi stílus is alapos elemzést igényelt volna, azért is, mert épp a bennük foglalt kritikákból tetszik ki leginkább Bessenyei stíluseszmenye. A Jámbor szándék

stílusát a szigorú hang, a nyelvében is jelentkező csupaszig logika jellemzi. Kár, hogy A természet világa és A bihari remete stílusának elemzése teljesen hiányzik. Az elsőben Bessenyei humorának nyelvi eszközeit, a másodikban filozófiai műnyelvének sajátágait mutathatta volna meg. (Ez utóbbiról értékes gondolatokat vetett fel már Halász Gábor A bihari remete c. tanulmányában.) Mint eszmei szempontból is, a stíluselemzés tekintetében is a Tariménesről írt rész a legalaposabb. Különösen találó az a megfigyelése, hogy a Tariménes stílusában az egyes mondatokban is ott feszül az ellentét a fővárosi élet iránti nosztalgia és a vidéki élet hangulata között. Totoposz leírásához a hasonlatok a Berettyó partjáról kerülnek. Végső sommázásban ezt írja Szauder a Tariménes nyelvről: »...velős, plasztikus, ízes magyarságú; de erősen rányomja bélvegét a küzdelem, amit a filozófiai és szépirodalmi kifejezés pontosságáért vív az író. Emiatt sokszor nehézkes, honvolult«. Igaz ez az ítélet, s nemcsak a Tariménes, hanem általában Bessenyei nyelvről. Nagyobb összefüggésbe állítva mégis fel kell vetnünk, hogy ez a sokszor nehézkes és honvolult nyelv nem inkább biztosította volna-e irodalmunk népiességét és gazdagságát, mint a Kazinczy nyomán támadt.

A bevezetés igen érdekes része a 4., ebben Bessenyei utóéletét, hatását vizsgálja Szauder. Régebbi irodalomtörténészeink meglehetősen elszigetelték Bessenyeit utókorától is. Szauder Kazinczyt, Batsánvit, Ánvost és Csokonait jelöli meg utódaiként. Véleményem szerint Kazinczy kevésbé az, mint Batsánvi. Csokonai Bessenyeihez való viszonyát pedig — bár nem kétséges — az eddigien alaposabban meg kell vizsgálni. A kultúrpolitikai röpiratok eszméinek — a felsoroltakon kívül — Kármán is jelentős örököse.

Ebből a fejezetből azonban hiányzik valami. Annak erőteljesebb, hangsúlyosabb megmutatása, hogy ha voltak is Bessenyeinek utódai, ezek munkásságának csak egyes részleteit folytatták. Leginkább röpirataiban felvetett eszméit vették át, s legfeljebb még leíró költészetét követték. Életművének egésze követő nélkül maradt. A filozófia, az erőteljes és merész gondolati jelleg csaknem teljesen hiányzik irodalmunkból azóta is. Nem követték gazdag eszmei tartalmú történelmi drámáit sem. Tariménes-típusú regényt sem írtak utána. (Ha nem jelent is meg nyomtatásban, nem volt teljesen ismeretlen. Egy-egy része kéziratban sokak kezén megfordult.) Követő nélkül maradt frói modora is, ez a gondolat születését szemünk előtt lejátszó, nehézkesegre ellenére is rendkívül közvetlen és szuggesztív stílus. A XIX. század elejére szabályosabb műfajokba, kimértébb mondatokba rendeződött, ami Bessenyeinél sokszor

még alakatlan forrongás volt — de sok minden kimaradt belőle. 1795, politikai és szellemi életünk nagy eltiprója ennek az oka: ez eredményezte, hogy jóformán csak a nyelv-művelővé szegényült Bessenyei élhetett, hatott tovább.

A kötet igen jó válogatása miatt is, új

szempontokat érvényesítő bevezetése miatt is alkalmas arra, hogy hézagpótló hivatásának megfelelően. De mindaz, ami szükségszerűen kimaradt belőle, figyelmeztet, hogy mennyire hiányzik Bessenyei összes műveinek kritikai kiadása.

Orosz László

MEGJEGYZÉSEK A LÉGY JÓ MINDHALÁLIG KIADÁSAIHOZ

1.

Ha bárhol is szóba kerül Móricz Zsigmond Légy jó mindhalálig című munkája, gyakran megdöbbenet néznek egymásra a beszélgetők, mert hamarosan rájönnek arra, hogy nem mindig értik a másoknak a műre vonatkozó megjegyzéseit, utalásait. Ennek az az oka, hogy ki a szindarabot ismeri, ki a regény régi kiadású, teljes szövegéről beszél, mások — főleg a fiatalabbak — az ifjúsági kiadásból, sőt esetleg az utóbbi években megjelent ismételtén módosított kiadásból ismerik Móricz remekművét. Az eredeti kiadás óta ugyanis egy-egy epizód, szereplő, eseményfonal, beszéd-részlet ki-kimaradt a szövegekből a rövidítők, átírók jóvoltából.

Hogy az eligazodás most már valóban eléggé nehéz, azt az is mutatja, hogy Durkó Mátyásnak az Irodalomtörténet 1953. 3—4. számában megjelent regényelemzésében is találhatóunk egy ilyen kitétel (Misi erkölcsi fölényéről van szó): »Elég a Böszörményi-féle bicska-jelenetre utalni, amikor annak vállalásával, hogy »inkább higgyék tolvajnak, minthogy az legyen« — visszaküldi tulajdonosának a véletlenül hozzakerült bicskát.« (369. l.) Itt Durkó Mátyás a XII. fejezetre utal, amikor Misi, Géza bátyja karjaiban, búcsúzik a debreceni kollégiumtól és eszébe jut a Böszörményi bicskája, amelyet annak idején a nagy, nehéz szeméttáda mögé csúsztatott be félelmében. Lássuk közelebbről ezt a részt. (Az idézetben szereplő három pontok nem kihagyást jelentenek; a könyv szövegében található így.)

Az eredeti szöveg: (Egyszerűség kedvéért az 1950-ból való — Füsi József utószavával ellátott kiadás lapszámaát közöljük a továbbiakban. L. 273. l.) Most hirtelen szemébe tűnt a nagy szeméttáda, a sűrke óriás tölgysekrény, amely mögött örökre ott lakik a Böszörményi bicskája... s megrándult a karja s szeretett vón oda- t érdepelni, mint a temp-

lomban s a homlokát a földre tenni a bűnbánattól büneiért és... kikotorni... s elvinni a bicskát... emlékül, hogy ő volt debreceni diák.

Az ifjúsági kiadás szövege: (Ehhez az Ifjúsági Kiadónál megjelent, Kelemen János utószavával ellátott kiadást használjuk. Lásd: a 205. l.)

Most hirtelen szemébe tűnt a nagy szeméttáda, a sűrke óriás tölgysekrény, s megrándult a karja és az egész teste; halott-sápadt lett és szinte összerogyott és iszo-

nyúan összeszorult a szíve; tolvajnak fogják mondani. És az egész kollégium meg fogja tudni... De összeszorította apró fogait: inkább higgyék tolvajnak, mint az legyen...

Az eltérés, amely a fentebb idézett tévedést is okozta, abból ered, hogy az ifjúsági kiadásokban közvetlen az idézett rész előtt Misi hirtelen levelet ír Böszörményinek s bevallja, hogy hol van a bicska. Az eredeti szövegekben ennek nyoma sincs: azok szerint örökre a láda mögött marad a bicska; így a Durkó-idézte sor ott nem is található meg.

Természetes, hogy Misi alakjának, az író jellemábrázolásának elemzések ezek az eltérések nagyon zavarnak, hiszen más-más következtetéseknek, egymásnak ellentmondó megállapításokhoz adnak alapot.

A továbbiakban röviden azt az utat szeretnénk követni, amelynek során a Nyugat 1920. évfolyamában megjelent első szöveg — elsősorban idegenek közreműködésének eredményeként —, a szó szoros értelmében lényeges változtatásokat szenvedett. Nem foglalkozunk a műfajilag máshová sorolandó színpadi feldolgozással, amelyet egyébként is Móricz maga végzett el 1929-ben. Az egyszerűség kedvéért nem térünk ki az apróbb változtatásokra, eltérésekre s a részletesebb szöveg-dokumentációra sem.

2.

Lássuk először az ifjúsági kiadás kérdését.

Móricz Virág a következőket írja: »Készült 21-ben egy rövidített ifjúsági kiadás a regényből. Ezt Roboz Andorral huzatták meg, apám nagy sérelmére. Pólya Tibor rajzolta hozzá a képeket, de apám rettenetesen utálta mindet. Rosszaknak találta ezeket és művésztlennek. Pólya két-három éves gyerekeket rajzolt, aztán az író kifogása után pár vonással kicsit megvénítette őket, de suták, buták, idéltlenek voltak. Apám szerette Pólyát — de ezekben a rajzokban nagyon keserűen nyugodott csak bele.